

Трансформаційні процеси в Україні і роль соціології та інших соціогуманітарних наук у модернізації українського суспільства

Із таким порядком денним 17 січня 2012 року відбулося розширене засідання Вченої ради Інституту соціології НАН України. Ініціатором її скликання був віце-президент НАН України академік НАН України *В.Геєць*. У засіданні взяли участь академік-секретар відділення ІФП НАН України, академік НАН України *О.Онищенко*, а також наукові співробітники Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України.

У вступному слові академік НАН України *В.Геєць* зазначив, що одна з проблем, розглядуваних на Вченій раді, полягає в тому, яким чином тактика суспільствознавців спрямована на одержання та впровадження в державне та суспільне життя вагомих практичних результатів, на розроблення концептуальних і прогностичних документів, проектів законодавчих і нормативних актів, пропозицій і рекомендацій щодо здійснення економічних, соціальних та культурних перетворень, соціального діагностування багатьох сфер життєдіяльності українського суспільства. Тобто йдеться про місце суспільних наук у реалізації модернізаційних проектів держави, у визначенні шляхів активізації й поглиблення трансформаційних процесів у вітчизняному соціумі, у науковому забезпеченні реалізації державної політики, спрямованої на всебічний розвиток людського потенціалу. У своїх виступах учасники засідання наголошували, що модернізація українського суспільства на відміну від історичних європейських модернізацій відбувається за умов ще не сформованої модерної української нації, і нерозв'язані проблеми ідентичностей (етнічних, громадянських, локальних, політичних тощо) та конфлікти, що виникають на цьому ґрунті, можуть бути одним із ризиків сучасної суспільної модернізації. З такими ризиками корелює наявна соціокультурна регіональна нерівномірність та відповідні ціннісні конфлікти щодо перспектив розвитку країни, її політичного та геополітичного вибору, тим паче, що ці конфлікти стимулюються та підживлюються з боку зацікавлених регіональних політичних еліт.

Брак інституціональної довіри, рудиментарний рівень політичної культури, відсутність верховенства права, брак ефективної державної бюрократії (як однієї з умов успішних європейських модернізацій), — усе це також створює передумови культурно-інституціональних ризиків модернізації.

Зараз Україна переживає колосальний “відплив мізків”, котрі так необхідні для модернізації країни. Після розпаду СРСР влада не змогла збудувати здорове суспільство, і пересічні українці не відчувають себе повноважними громадянами своєї країни, а найбагатші люди не вірять у майбутнє своєї Батьківщини і різними шляхами подаються на Захід. Зруйновано соціальні ліфти; вони не підіймають угору найдостойніших, і це влаштовано свідомо, бо тільки в оточенні собі подібних непрофесійна й нелегітимна влада почувається комфортно.

Актуальною залишається потреба у продукуванні нових теорій і концепцій розвитку суспільства. Адже постійно виникають непрогнозовані соціальні феномени, і чимало з них, кардинально змінюючи соціальну дійсність, не можуть бути пояснені й адекватно представлені у громадському дискурсі в рамках традиційної методології. В цьому процесі деякі соціальні зв'язки та відносини “відходять у тінь”, що ускладнює завдання соціології щодо їх вивчення та аналізу. До того ж динамізм сучасного суспільства породжує такого масштабу соціальні зміни, що їх не здатні охопити соціологічні дослідження, які переважно залишаються локальними та фрагментарними. Отож, соціологія постає перед проблемою “ефекту запізнення”, що знижує її практичну значущість.

З огляду на те, як драматично формується в Україні громадянське суспільство, стає зрозумілим, чому ще не сповна актуалізувалася суспільна потреба в об'єктивному соціологічному знанні. Утім, розширення предметної сфери сучасної української соціології дає змогу певною мірою не тільки пояснювати соціальні процеси та їхню динаміку, а й прогнозувати наслідки цих процесів, хоча від соціологів здебільше й насамперед очікують утилітарно-емпіричних даних щодо рейтингів, електоральної поведінки, споживчих ринків тощо.

Суперечливим для розвитку соціологічної науки є й побічні наслідки її комерціалізації — дилетантство численних псевдосоціологічних служб, брак теоретико-методологічного підґрунтя досліджень, суб'єктивізм та небезпека політичного маніпулювання. Як і в бізнесі, у середовищі таких “соціологів” процвітає корпоративізм, утворюються групи, які працюють на потребу невибагливих клієнтів.

Гостро постала проблема взаємин соціології і влади, вироблення оптимального формату їхньої взаємодії: як влада не може не спиратися у своїх управлінських рішеннях на узагальнені дані про стан суспільства і його структур, так і наука не може існувати без підтримки з боку владних інститутів. При цьому важливо, щоб соціальне знання у владному використанні не могло служити засобом контролю і маніпулювання громадською думкою.

Свідченням визнання важливості соціологічної науки у процесах суспільних трансформацій став свого часу Указ Президента України “Про розвиток соціологічної науки в Україні” від 25 квітня 2001 року, який мав на меті “створення сприятливих умов для розвитку соціологічної науки в Україні, підвищення її ролі у здійсненні соціально-економічних і політичних реформ, зміцненні демократичних засад суспільства та забезпеченні прогнозованості суспільних процесів”. Щоправда, багато слушних положень цього Указу, зокрема щодо фінансової підтримки соціологічних досліджень з боку держави, здебільшого й досі залишаються суто декларативними.

Що стосується Інституту соціології, то його розробки відповідають сучасним тенденціям у світовій соціології. Дослідження здійснюються в таких напрямках, затверджених Постановою Президії НАН України (№ 159 від 13.06.2007):

- теоретичні проблеми соціології, методологія та методика соціологічних досліджень;
- історія світової та вітчизняної соціологічної думки;
- дослідження процесів трансформації українського суспільства; моніторинг соціальних змін в українському суспільстві;
- становлення нової соціальної структури та інститутів українського суспільства;
- соціальні проблеми реформування в соціально-економічній, політичній та духовно-культурній сферах;
- дослідження масової свідомості, соціального самопочуття населення та громадської думки;
- соціальні проблеми культури та масової комунікації.

Інститут, починаючи з 1994 року, виконує широкомасштабне загальнонаціональне дослідження “Українське суспільство на межі ХХ–ХХІ століть”. Дослідження спирається на моніторинг сучасних процесів розвитку українського суспільства на основі системи соціологічних показників, що дає змогу вимірювати стан масової свідомості, самопочуття населення, настрої, ціннісні орієнтації, особливості соціальної поведінки різних верств населення, отримувати унікальний емпіричний матеріал для забезпечення соціологічною інформацією вищих державних органів в плані розроблення програм і прогнозів соціально-економічного та політичного розвитку українського суспільства.

На цей час зібрано великий і унікальний емпіричний матеріал про стан та спрямованість соціальних процесів в Україні, який ще довгі роки слугуватиме інформаційним джерелом для дослідників-суспільствознавців. На жаль, здобутки вчених-соціологів, їхні висновки й рекомендації ще досі не стали науковим фундаментом для ухвалення управлінських рішень законодавчими та виконавчими органами різних рівнів, здійснення обґрунтованої соціальної політики, регулювання складних процесів взаємодії різних соціальних груп, категорій, верств населення, що поряд з іншими чинниками зумовлює вкрай неефективне функціонування багатьох державних і суспільних структур.

Труднощі роботи Інституту полягають насамперед у тому, що соціологія, порівняно з іншими соціогуманітарними науками, потребує для здійснення своїх функцій значно більших матеріальних і фінансових витрат (утримання опитувальної мережі, збирання, оброблення та аналіз великих масивів інформації, обслуговування комп’ютерної бази тощо).

Тому інтенсивність розвитку соціологічних досліджень, репрезентативність проведених соціологічних обстежень (за кількістю опитаних громадян, охопленням різних регіонів) досі не відповідають реальним потребам українського суспільства і держави, що перебувають нині на складному і відповідальному етапі політичної й економічної трансформації. Це істотно скорочує можливості вироблення і впровадження у практику державного і суспільного життя науково обґрунтованих рекомендацій, які сприяли б підвищенню ефективності державної соціальної політики, уникненню нераціонального, неадресного витрачання бюджетних коштів.

Актуальним завданням української соціологічної науки є перехід від значною мірою розрізнених і епізодичних соціологічних досліджень до проведення всеосяжних систематичних моніторингових соціологічних опитувань із застосуванням великих виборок як у загальнонаціональному, так і в регіональному розрізі, за зразком тих, що здійснюються нині в усіх розвинених країнах. Світовий досвід переконує, що започаткування в Україні подібних масштабних досліджень створить нові можливості для виявлення тенденцій і закономірностей розвитку українського суспільства на етапі його трансформації, для вивчення соціальних, соціально-психологічних, соціокультурних і етнокультурних процесів, динаміки змін у масовій свідомості, соціальних проблем формування громадянського суспільства, ринкової економіки, соціальної політики і в загальнодержавному масштабі, і з урахуванням особливостей і потреб окремих регіонів, соціальних та етнічних груп населення. Здійснення систематичних і масштабних моніторингових досліджень дасть змогу вітчизняній соціологічній науці не лише забезпечувати теоретичне осмислення процесів суспільної трансформації, а й реально сприяти визначенню причин і засобів подолання соціальних конфліктів, виробленню технологій досягнення соціального партнерства, зрештою слугуватиме потужним інструментом консолідації суспільства.

Очевидно, що соціологи мають не лише пояснювати соціальні процеси та динаміку. На сучасному етапі розвитку суспільства, яке й досі перебуває у глибинній

трансформації, питання наукового прогнозування соціальних процесів набуває найактуальнішого значення.

* * *

*Директор Інституту соціології НАН України **В.Ворона** вважає, що смисл і мета обговорення проблеми — в необхідності повернення суспільствознавців із лав ідеологів партії та влади в науку і в переході науки про суспільство від тиску політики під “тиск” філософії й економічної історії.*

Наш фундаментальний науковий інтерес і відповідальність перед народом — відповісти на питання, чи є закономірності в розвитку суспільства, а якщо є, то виявити ці закономірності. Це стосується всіх його аспектів: економічного, соціального, духовного, політичного. Слід показати владі, наскільки її дії відповідають або суперечать цим закономірностям, а також показати, в чому специфіка саме українського суспільства у формах прояву закономірностей і практичної реалізації їх. Образно кажучи: чи можна “побудувати соціалізм в одній окремо взятій країні”, або — що, по суті, те саме — чи можна від бідності та хаосу безпосередньо й одразу перейти в багату і благополучну Європу? І, ясна річ, без філософського знання і розуміння історії національного і світового господарювання розв’язувати такі проблеми не можна. Приміром, можна скільки завгодно пишатися прямою козацькою демократією і Конституцією Пилипа Орлика, але зрозуміти це без знання козацької економіки не можна.

Але той, хто опиняється при владі, завжди воліє, щоби наука доводила, що саме він може “сьогодні й одразу” зробити неможливе можливим. Тому в разі частой зміни влади, а тим паче — “прапорів”, справжня наука практично стає непотрібною змалювати навіть шкідливою, і на ділі знищується тихо і безкровно — фінансовими важелями. Місце науки заступають високооплачувані ідеологи, астрологи та ясновидці, закордонні радники і наставники. Крім того, не можна не враховувати, що управління державними справами (політика) — це не лише наука, а й, не меншою мірою, мистецтво.

Ця тема, власне кажучи, постійно перебуває в полі зору Відділення ІФП, та й у такому розширеному складі, як нинішнє засідання Секції суспільних наук, обговорювалася неодноразово. Результати одного із таких обговорень зафіксовано в часопису “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”. І вже тоді наголошувалося, що мову слід вести про роль *академічної науки*, покликаної, за визначенням, займатися фундаментальними теоретико-методологічними проблемами трансформації і саме *українського суспільства*, а не гасити то там, то тут спалахувані “пожежі”, й тим паче не писати “псалми” діям влади.

І всі 20 років перетворень в Україні переконливо свідчать, що проблема “бігу на місці” (якщо не на узбіччя історії!) полягає не у відсутності “дуже конкретних” інструментів і реформ соціокультурної модернізації українського суспільства, а в тому, що ці “інструменти” не враховують досягнень академічної науки, тобто не розробляються на цій основі, але часто відверто цілеспрямовані на пришвидшену реалізацію корисливих економічних інтересів кланів і навіть окремих осіб, які опиняються у владі. І це лише підтверджує добре всім відому істину, що немає практичнішого інструменту модернізації суспільства, — а тим паче трансформаційного, — ніж належно розроблена теорія.

По суті, триває процес не просто модернізації, а реконструкції, тобто заміни капітальних елементів структури суспільства на сучасних засадах. І такі вичерпні теоретичні розробки має і надає суспільству кожен із наших академічних інститутів щорічно. Можна, звісно, сперечатися про форму подання наукових висновків і рекомендацій. Але достатньо надати принаймні по академічній годині кожному інститу-

ту, щоб знову ж таки влада і ми самі вже вкотре почули про практичні інструменти соціокультурної модернізації, розроблені академічною наукою.

Лише кілька аспектів:

1. Велика приватна власність в Україні — не трудова і не легітимна. Звідси надмірне споживче накопичення, явно на шкоду модернізації виробництва, демонстративне паразитичне споживання, рахунки, нерухомість і рідня за кордоном. Переконливих прикладів більш ніж достатньо.

Інструмент впливу — питання не до Національної академії наук і навіть не до Національної академії правових наук.

2. Приватна власність на землю — причина абсолютної земельної ренти, підвищення цін на сільськогосподарські продукти, перешкода вільному обігу капіталу (розвитку ринкових відносин), умова збагачення та зміцнення політичної влади феодалів.

Що тут неясно з приводу інструментів модернізації?

3. Негативізм масової свідомості: тотальна недовіра, незадоволення життям, невпевненість у майбутньому; втрата віри в успіх як необхідної умови позитивних перетворень. Про все це, навіть у конкретних кількісних показниках, ми повідомляємо в різноманітних формах влади й суспільство вже 15 років поспіль. У 2010 році економісти також підтвердили висновок соціологів: недовіра — головна перепона модернізації економіки України (!). Це й було озвучено на Загальних зборах НАН України як важливий висновок економічної науки.

4. Теоретико-методологічні розробки дали змогу обґрунтувати методіку визначення низки індексних показників стану і динаміки суспільства:

- 1) інтегральний індекс соціального самопочуття населення на підставі 44 показників (хоча через брак грошей ми використовуємо лише 20);
- 2) індекс аномійної деморалізованості суспільства і владних структур;
- 3) індекс соціального цинізму;
- 4) індекс національної дистанційованості (або ксенофобії) тощо.

Аналіз динаміки цих індексів уможливив обґрунтований висновок, згідно з яким без подолання аморальності влади і суспільства жодна модернізація неможлива, а демократія і свобода несумісні із бідністю населення. Пригадаймо, як інтелігенція жартувала ще за розвиненого соціалізму: “Отримав зарплату і живи вільно, ні в чому собі не відмовляй!” Як жарт це можна повторити і сьогодні!

Загалом упродовж 20 років нагромадження теоретичних знань дало змогу розробити справжню систему соціологічних показників, за якими можна судити про стан, динаміку та вектор модернізації українського суспільства за роки незалежності. Це інститут презентує у вигляді таблиць і графіків як другий том Соціологічного моніторингу.

Ключовим предметом соціології є соціальна структура суспільства, соціальні інститути, норми і цінності, що регулюють життя суспільства навіть за умов деградації державних регуляторів.

Методологічний підхід до соціальної стратифікації з позиції участі у виробництві матеріального багатства нації та способу його привласнення дав підстави виокремити клас виробників матеріальних благ як соціальне підґрунтя сучасного суспільства і “політичний клас” (або клас “слуг народу”) як клас сам по собі, що визначає частку національного багатства позаринковим шляхом (тобто без еквівалентного обміну).

Від цього класу, що міцно зрісся із великим бізнесом і кримінальним світом, згідно з усіма нашими дослідженнями громадської думки, насамперед і залежить модернізація українського суспільства.

Тому як комплексну програму Відділення ІФП (а може, й Секції суспільних і гуманітарних наук) Інститут пропонує усебічно досліджувати “політичний клас України” із застосуванням розроблених в Інституті та світовій соціології підходів: каузометричного методу; біографічного методу; кейс-стаді та інших, уже напрацьованих і випробуваних в інститутах Відділення методів.

Сьогодні вже і в соціології, і в політології, не кажучи вже про більш традиційні інститути, сформувалися свої професіонали, які заслужили визнання у науковому світі, й вочевидь, здатні підвищити авторитет секції, якщо будуть обрані членами НАН України. І треба зовсім не знатися на жодній із соціогуманітарних наук, щоб претендувати на знання, а тим паче — диктат, що і як кому досліджувати. Лише самі вчені можуть визначати напрями досліджень у своїй науці, їхню методологію і методи. Навіть Політбюро ЦК КПРС стосовно вчених виконувало переважно роль матеріально-технічного, фінансового і побутового забезпечення. Але талант організатора науки — дуже рідкісний талант і, як мінімум, треба вміти не заважати працювати тим, хто працює.

Щоби дослідження було по-справжньому комплексним, треба всім семи інститутам Відділення концентруватися саме на своєму предметі дослідження єдиного для нас об’єкта — суспільства. Тобто щоби по-справжньому об’єднатися в комплексному дослідженні суспільства, треба рішуче і точно розмежуватися. І водночас тільки об’єднаними зусиллями різних спеціалістів ми зможемо отримати цілісну і достовірну картину суспільства.

Серйозним резервом у розробленні інструментів модернізації є використання потенціалу членів-кореспондентів і академіків нашого відділення, які не працюють в інститутах Національної академії наук. А їх 13 із 36, тобто приблизно $\frac{1}{3}$. Інакше треба запроваджувати інститут почесних членів, із відповідним внеском для підтримки молодих талантів, щоби відкрити їм можливість обрання в члени НАН України.

Явний перекіс, коли з усіх 8 філософів — членів Відділення — в Інституті філософії працює лишень 1 академік, і з нього одного запитують про внесок академічної філософії в модернізацію суспільства. В інститутах Національної академії наук загалом працює майже 5% усіх суспільствознавців. Натомість над розробленням “інструментів” модернізації працюють вчені інститутів при Президентові України, КМ України, міністерствах і відомствах. Багато вчених працюють безпосередньо в апаратах Президента, органів влади та управління. Працюють Інститут стратегічних досліджень і Академія державного управління при Президентові України і далеко не малий загін докторів наук з державного управління. Та й перші особи держави самі мають дуже високі вчені ступені та звання — професор, член-кореспондент, академік.

І коли ми ще намагатимемося виконувати всю роботу із утілення, то неминуче втратимо навіть уже наявні фундаментальні розробки і лише поповнимо й без того численні лави ремісників зі ступенями і званнями. Хіба ми не бачимо, на що перетворюється навіть талановитий суспільствознавець, щойно потрапляє в політику, та ще й опиняється у владі!

Академічна соціогуманітарна наука — це передусім теорія і методологія. Тоді як прикладна наука (яка, до того ж, кількісно перевищує академічну) — це інструмент “тонкого налаштування” системи державного управління. Те, що вчені перетворюються, по суті, на чиновницьку обслугу, — їхня біда, але й провина влади, котра так нерационально використовує наявний науковий потенціал. Просто необхідно звільнити цих учених від чиновницьких функцій, і в цьому, на мій погляд, суть реформи науки.

Національна академія наук — це, мабуть, те єдине й останнє, що встояло перед реформаторською сверблячкою і поки ще має визнання у світі, бо додає розумності й цивілізованості українській владі, робить її бодай якоюсь мірою сприйнятною у світі.

Засади політики (управління державними справами) мають вибудовуватися на:

- патріотизмі влади;
- її високій моральності;
- здоровому глузді;
- на вічних цінностях, сформульованих більш як два тисячоліття тому Платоном, Аристотелем та іншими античними мислителями.

Але поки сказати цього про нашу владу не можна, про що свідчать дослідження соціологів, філософів, політологів і, дуже переконливо, — розслідування СБУ та Прокуратури.

Тому сьогодні будь-які пропозиції з боку науки щодо інструментів ефективного управління в ліпшому разі лише терпляче вислуховують, а за належної наполегливості вчених усе це просто дратуватиме владу. Сама академічна наука, знову ж у ліпшому разі, буде “реформована” шляхом комплектації “своїми” людьми (з усіма вченими “регаліями”), здатними тільки виправдовувати будь-які дії влади.

Рух у цьому напрямі ми вже можемо спостерігати. Процес пішов! І, на жаль, іноді з нашою активною допомогою. Не можна вдавати, що ми цього не бачимо! І хоча це принизливий і явно образливий варіант імовірної реакції влади на наші наївні благі наміри зробити її ефективною і шанованою в суспільстві, але ще не найстрашніший.

У гіршому випадку, як свідчить історія, на настирливих суспільствознавців очікує доля французького мислителя Антуана Монкретьєна, котрий чотири століття тому, 1615 року, розробив “Звід правил і настанов королю і королеві (молодому Людовікові XIII і його матері) з ведення державного господарства”.

Особливу увагу Монкретьєн звернув на необхідність моральності правителя і його обов’язки перед підданими та державою, на обов’язок влади виходити з інтересів народу. Розкіш влади, за його словами, — “чума і фатальне руйнування для народу”. Спершу Монкретьєн став почесним радником короля й одержав титул дворянина. Але його наполегливість із упродовження розроблених ним рекомендацій дратувала короля, і лишень за два роки Антуана було засуджено як державного злочинця і жорстоко страчено, прах його спалили, а попіл розвіяли. І ще триста років (!) про нього згадували як про злочинця і розбійника!

Попередники Валерія Михайловича Гейца на посту куратора соціогуманітарної науки — академіки Микола Григорович Жулинський, Валерій Андрійович Смолій, Петро Петрович Толочко, Іван Федорович Курас, Володимир Михайлович Литвин, навіть отримавши “дворянські” титули при “королі”, не втратили мудрості, тож не були самі “спалені” й уберегли суспільствознавців від чиновницького реформування.

Гадаю, що ми всі маємо подбати про те, щоб у результаті наших благих устремлень і зусиль із реконструкції й модернізації українського суспільства Валерія Михайловича Гейца — а разом і всю соціогуманітарну науку — не спіткала доля Антуана Монкретьєна.

Усі чи майже всі дуже конкретні соціогуманітарні “інструменти” й рекомендації, призначені головній рушійній (чи гальмівній?) силі реконструкції та модернізації українського суспільства, викладені в першому аналітичному томі “Соціологічного моніторингу”, підготовленому Інститутом соціології до 20-ліття незалежності України, а також в індивідуальній монографії Миколи Олександровича Шульги “Дрейф на узбіччя”.

Звісно, ми подбали про те, щоб за ці “інструменти” соціологів не було “спалено” ані Відділенням ІФП, ані самою Секцією соціогуманітарних наук, ані тим паче владою. І такі щорічні результати досліджень Інституту ми подаємо владі й суспільству 15 років поспіль.

Для підвищення дієвості й авторитету академічної науки в реконструкції та модернізації суспільства можна було б за підписом усіх членів академії соціогуманітарних секцій подати владі чималий звід вельми конкретних “правил і настанов” як результат наших досліджень з утвердження довіри до влади, її авторитету й моральності та порятунку українського суспільства й усіх нас від сорому й ганьби.

Понад те, Відділення цілком у змозі, із залученням хіба що академіків-економістів, підготувати і подати президентові і прем’єрові країни “Звід правил і настанов із ведення державного господарства”. Або до Верховної Ради на затвердження. До того ж із підписом, серед 36-ти інших, академіка В.Литвина.

Крім того, Інститут соціології готовий проводити тестування на придатність служінню народові всіх політиків і чиновників, які намагаються потрапити у владу і вже працюють у ній. Ми навіть офіційно пропонували свої послуги Адміністрації Президента. Але марно!

Без усвідомлення й урахування в практичній роботі того, в якому суспільстві ми живемо, модернізація неминуче піде шляхом спроб і помилок.

Тому чим достовірнішим і повнішим буде наше знання про українське суспільство, його історію, стан і вектор трансформації, тим вагомішим буде внесок Відділення в його соціокультурну модернізацію.

У своєму виступі заступник директора Інституту соціології НАНУ М.Шульга обґрунтував погляд на соціологію як на соціальний інститут українського суспільства і на ті проблеми, що заважають її успішному функціонуванню.

Перша проблема — це звужене та викривлене сприйняття соціології у масовій свідомості. Поширеним уявленням про соціологію, що склалося в останні півтора-два десятиліття, є те, що вона зосереджена на опитуваннях громадської думки. Соціологів у нашому суспільстві повністю ототожнюють з полстерами, тобто спеціалістами з вимірювання різного роду рейтингів. На жаль, таке розуміння соціології домінує, воно вже встигло закріпитись у стереотипах суспільної свідомості. Проте полстери не мають жодного стосунку до соціологічної науки. А ототожнення їх із соціологами завдає великої шкоди соціології як науці. Про неї як про фундаментальну науку, про її інформаційну, діагностичну, управлінську, прогностичну функції, функцію контролю практично нічого не знають не тільки пересічні громадяни, а й державні управлінці, політики, представники ЗМІ. Справді, вимірюванням громадської думки з науковою метою займаються і вчені. Проте такі дослідження є лише невеличкою часткою того, чим займаються соціологи-науковці. Головне для науковців — нарощування нових знань, пізнання тенденцій і закономірностей у суспільному житті, діагностика стану суспільства. Соціологічне знання проходить шлях до практики за класичною чотирищаблевою моделлю: від фундаментальних знань до теорій середнього рівня і спеціальних соціологічних теорій, від них до прикладної соціології, від прикладної соціології до інноваційної практики. За всієї умовності ця модель відображає шлях соціологічного знання. Зрозуміло, що головне суспільне завдання академічних соціологів полягає у розробленні соціологічної теорії.

Із цього випливає друга проблема — чи здатна українська держава утримувати й фінансувати соціологію на всіх чотирьох рівнях. На відміну від інших галузей знань, скажімо, економічних або правових, де в окремих установах розробляються і теоре-

тичні, і прикладні знання, у соціологів поки що немає такої спеціалізації. Так, в Інституті соціології НАН України в рамках однієї установи відтворюються всі етапи проходження ідей від фундаментальних до прикладних досліджень, розроблення соціальних технологій і їх впровадження у практику — на виробництві, у ЗМІ, політиці, в органах державної влади. Але з кожним роком стає дедалі важче забезпечувати повноцінне відтворення усіх ланок. Сумним прикладом тут є кафедри ВНЗ — на них фундаментальні соціологічні дослідження практично згорнуті.

Дехто заперечує необхідність відтворення в нашій країні всіх рівнів соціологічного знання. При цьому посиляються на те, що далеко не всі країни розвивають фундаментальні науки. Деякі країни — Фінляндія, Ірландія, інші — запозичують фундаментальні природничі знання. На нашу думку, в цьому плані не можна прирівнювати природничі й соціогуманітарні науки, оскільки кожна країна є унікальною як предмет дослідження, на відміну від природних об'єктів. Тому ми просто приречені розробляти і фундаментальну соціологічну теорію, і теорії середнього рівня та спеціальні соціологічні теорії, а також методи й методики емпіричних соціологічних досліджень: анкетні опитування, інтерв'ювання, експертні опитування, спостереження, зокрема включене спостереження, соціометрія, фокус-групи, кейс-стаді, контент-аналіз, біографічний метод, каузометрія тощо. Якщо ми цього не робитимемо, то в Україні соціологія як наука просто зникне.

Третьою є проблема обмежень соціології, необхідність чіткого розуміння у суспільстві, у владних структурах, у всіх замовників соціологічної інформації того, що соціологія може, а чого не може. Дуже часто на нас ображаються, коли відповідаємо, що не можемо надати певних даних, певних пояснень тим чи тим суспільним явищам. Соціологія має кілька типів обмежень. По-перше, міждисциплінарні межі — з філософією, політологією, економічною наукою, демографією, культурологією тощо. Проте нерідко до нас звертаються представники державних органів, інших установ з питань, що перебувають у площині саме цих наук. Це застереження аж ніяк не означає, що ми відкидаємо міждисциплінарні, комплексні дослідження. Але це вже інша проблема. По-друге, важливі також інституціональні межі соціології. Наші фахівці не можуть кваліфіковано виконати ту роботу, яку має виконувати апарат державних установ. До речі, можливо, таку роботу слід було б доручати кандидатам і докторам з такої загадкової спеціальності, як державне управління. Адже їх у країні вже підготовлено більше за соціологів. Якщо кількість докторів соціологічних наук не досягає й вісімдесяти, то кількість докторів з державного управління вже перевищила сотню. І по-третє, ще на одну дуже важливу межу хотів би звернути увагу. Це межа між соціологічною наукою й ідеологією та політикою. Не повинні писати науковці такі, наприклад, документи, як концепція гуманітарної політики. Адже вона може бути написана або з ліберальних, або з націоналістичних, або з консервативних, або з комуністичних, або з християнсько-демократичних позицій. Це робота не науковців, а ідеологів і політиків. Політичні партії мають пропонувати суспільству свої варіанти політики у тій чи тій сфері суспільного життя. Змагальність цих проектів надасть можливість виборцям віддати перевагу одному з них і приведе до влади відповідну політичну силу, яка й буде втілювати його в життя.

Четвертою проблемою є затребуваність у суспільстві соціологічних знань. Сьогодні у держави нема інтересу до соціологічних розробок. Практично жодний державний орган не цікавиться тим, що може дати соціологія для модернізації суспільства, для реформування його окремих сфер, інститутів, для вдосконалення системи їхнього функціонування, для створення всього того, що має посприяти виходу країни у коло передових, сучасних держав. Я маю на увазі не порожню цікавість, не бажання окремих посадовців вставити у доповідь ефектне посилення на

соціологічні дані, а відлагоджений механізм залучення соціогуманітарних знань у суспільну і державну практику.

У суспільстві, у ЗМІ й особливо у сфері державного управління втрачено зачатки соціологічної культури, які у нас вже були. Адже були соціологічні служби і на рівні міністерств та відомств, і на рівні окремих підприємств та закладів. Все на сьогодні розпалося. Проте соціологічна культура є не менш важливою, ніж правова й економічна. Знання є сила. Але незнання, невігластво є ще більшою силою, причому деструктивною, руйнівною силою. Нещодавно З.Бжезинський назвав невігластво одним із головних вразливих боків Америки. Вважаю, що для нашої країни це явище є ще більш значущим. Соціологічна культура управління є неодмінною характеристикою його професійної компетентності. Недолугість, інтелектуальна недостатність правлячої верстви стали загрозою для держави та суспільства.

У державних органах, на жаль, навіть найважливіші рішення ухвалюють без урахування розробок соціологічної науки. У вертикаль владі не вмонтована соціологічна експертиза. Після ухвалення доленосних рішень ніхто в державі не цікавиться, як їх сприймає суспільство, його окремі групи. До того ж не існує наступності в діяльності державних інститутів — кожний новий президент все починає з чистого аркуша. А мислення політичного класу є нестратегічним, обмеженим короткотерміновими кон'юнктурними цілями.

Говорять, що раніше у суспільстві було два замовники на наукову продукцію — ЦК і ВПК. А тепер немає ні того, ні того, як і взагалі замовників на наукове соціологічне знання від імені суспільства.

Ми поклали великі надії на Указ Президента України “Про розвиток соціологічної науки в Україні” від 25 квітня 2001 року № 275/2001. Адже жодна із соціогуманітарних наук не була удостоєна такої уваги з боку державної влади. В Указі було накреслено змістовну програму розвитку соціології як суспільного інституту. Минуло десять років з моменту появи Указу. Не виконано практично жодного з його пунктів. Влада втратила інтерес до цього важливого документа.

Держава пристосувалася жити без опори на науку. І це при тому, що в державних установах представництво людей з ученими ступенями і званнями зросло в рази: президент — доктор наук, професор, прем'єр-міністр — член-кореспондент, доктор наук, професор, голова Верховної Ради — академік, доктор наук, професор, а далі йдуть із науковими ступенями віце-прем'єри, міністри, глави обласних адміністрацій тощо.

Це переконує нас у тому, що ставлення владних структур до наукових розробок, до результатів соціологічних досліджень не може визначатися особистим ставленням того чи того чиновника. Тут повинен працювати соціальний механізм, який би стимулював державного службовця до впровадження їх у суспільну практику. Наявні сьогодні механізми впровадження наукових розробок мають формальний характер і набувають вигляду коротенького двохланкового ланцюжка: ви надали проєкт — я прийняв і поклав на полицю. І на цьому кінець. Щирий інтерес до результатів соціологічних досліджень виявляють лише бізнесові структури як до елементу маркетингу та політичні угруповання, які цікавляться лише рейтингами, із покращанням яких вони хочуть або прийти до влади, або утримати її. А такого замовника, який би цікавився, як вдосконалити життя цілого суспільства, на жаль, немає.

П'ята проблема — фінансування. Підіймаючи цю сакраментальну тему, не буду навіть говорити про зарплати науковців. Це спільна для всіх науковців проблема. Звичайно, вона може стати центральною, коли молодь зовсім перестане йти в науку. Не буду говорити і про гроші на відрядження, на видання журналу, на придбання літератури, на оплату послуг Інтернет-провайдерів тощо. Сподіваюсь, що це питання колеги з інших інститутів ще заторкнуть. Я хотів би звернути увагу на спе-

цифічну для нашого інституту проблему — фінансування емпіричних соціологічних досліджень. Включаючись у польові дослідження, ми входимо у поле ринку. Ціни на польові послуги інтерв'юєрів змінюються з кон'юктурою ринку, а відповідні проекти загалом є високозатратними. Проте цієї обставини не враховують при визначенні вартості проектів. Особливо хотів би акцентувати питання, пов'язане із фінансуванням великих проектів, що спираються на масові опитування: соціологічний моніторинг “Українське суспільство”, Європейське соціальне дослідження, у якому ми беремо участь разом із соціологами майже трьох десятків країн, а також періодичні Омнібуси. Необхідно, по-перше, щоби видатки на ці проекти існували як захищений рядок у щорічному академічному бюджеті. По-друге, щоб ці видатки враховували кон'юктуру цін на ринку соціологічних послуг. По-третє, щоб ці кошти, як і кошти на інші прикладні проекти, можна було отримати в ті терміни, коли проводиться польовий етап дослідження, а не за півроку чи за рік. Польовий етап дослідження не можна виконати на обіцянках майбутньої оплати. По-четверте, щоб виділялися кошти на придбання комп'ютерних програм з опрацювання соціологічної інформації.

І насамкінець, зазначив доповідач, проблем, звичайно, куди більше, ніж було названо. Можна закидати, що всі згадані питання виходять за межі соціології, а ті, що існують у самій соціології, не було порушено. Соціологи це добре розуміють. Вони ясно усвідомлюють необхідність підвищення якості соціологічних знань, їх достовірності, уникнення схоластичного теоретизування, паразитичного некритичного запозичення ідей, що виникли в соціокультурних умовах інших країн. Але ці проблеми соціологи здатні розв'язувати власними силами. Тим же проблемам, що були викладені у цьому виступі, можна зарадити лише з допомогою Президії НАН та державних органів. Сподіваймося, що ці проблеми будуть почуті у процесі підготовки реформи науки.

Заступник директора Інституту соціології НАН України Євген Головаха певен, що процес трансформації виявився суперечливим і непослідовним, а декларована модернізація (як це вже двічі в історії траплялося в соціальному просторі, в якій перебуває Україна) є спотвореною.

Під “спотвореною модернізацією” розуміється задекларований шлях “технологічного” відновлення суспільства без урахування інституціональної та структурно-функціональної готовності до обраного шляху відновлення. Перша хвиля спотвореної модернізації в соціальному просторі, нині йменованому “пострадянським”, завершилася революцією 1917 року і розпадом Російської імперії, друга хвиля — розпадом імперії радянської, третя хвиля пострадянської модернізації знову відбувалася хаотично, без урахування сучасних соціальних реалій і тому обтяжена новими потрясіннями і соціальними вибухами. Власне, одне із основних завдань сучасної вітчизняної соціології полягає в тому, щоб на підставі системи соціологічних показників послідовно висвітлювати особливості процесів соціальних змін, оцінювати відповідність їх цілям задекларованого транзиту (розвинена демократія, вільна економіка, правова держава, добробут населення), визначати соціальні чинники суперечливості й непослідовності соціальних трансформацій, створити теоретичну й емпіричну базу розроблення стратегії модернізації суспільства і прогнозування соціальних наслідків її реалізації. І головне — визначити такого ґтибу стратегічні орієнтири модернізації, які б ураховували сформовані соціальні реалії, знехтування якими і призвело до чергової хвилі спотвореної модернізації. Соціолог багато чого може не знати про можливе в тому суспільстві, яке він вивчає, але він зобов'язаний

знати те, що зробити неможливо, не викликавши катастрофічних соціальних наслідків.

Не менш важливе завдання соціології пов'язане з підвищенням ролі соціологічного знання в суспільному дискурсі, у публічному обговоренні найважливіших соціальних проблем, неадекватне розв'язання яких формує в суспільстві атмосферу масового розчарування і невпевненості в майбутньому. У цій атмосфері вельми поширеними стають такі ідеології, як фундаменталізм, шовінізм, традиціоналізм, що заперечують необхідність і позитивну соціальну спрямованість сучасних модернізаційних процесів. Соціолог є провідним суспільним експертом з питань, пов'язаних із будь-якими соціальними інноваціями, особливо з тими, що затркують інтереси, орієнтації і переконання представників різних соціальних груп. Так, влада неохоче дослухається до критичних висловлювань такого роду експертів, але оскільки саме їхню думку вважають найбільш авторитетною пересічні громадяни, соціальна критика так чи інакше виконує суттєву оцінну функцію. У зв'язку з цим соціологам особливу увагу треба звернути на розроблення сучасних експертно-оцінних технологій, широко пропагуючи їхні можливості в оцінюванні ефективності державної політики та суспільних програм.

*Директор Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України **М.Г.Жулинський** поставив на обговорення теми, які, на його погляд, потребують соціологічного аналізу на підставі вивчення громадської думки.*

1. Чи асоціюється у свідомості громадян України поняття Європи/європейського простору з поняттям “Україна” і як розподіляються думки за віковими категоріями (чи наявна ця кореляція в молоді, у людей віком 30–40 років, у людей віком за 50 років, у старшого покоління тощо)?

2. З чим громадяни України асоціюють поняття “свобода”, “незалежність”, “демократія”, “націоналізм”/“національна політика”, “провінційність”? Якщо порівняти отримані відповіді з аналогічними, отриманими у країнах Євросоюзу, то наскільки загальні результати таких досліджень подібні, а якою мірою відмінні?

3. Якими для громадян України є базові цінності європейського соціокультурного, гуманітарного, духовного, суспільно-політичного простору? Що є визначальною рисою для Європи? Отримані результати варто зіставити з відповідями громадян ЄС, щоби проаналізувати, наскільки українське бачення сутнісних рис Європи збігається чи не збігається з баченням Європи з боку самих європейців.

4. З чим для громадян України асоціюється поняття “ідентичність”? Чи є в їхній ментальності поділ ідентичності за такими категоріями: понаддержавна (наприклад, слов'яни, європейці), державно-національна (українці), етнічна або регіонально-локальна (волиняни, галичани, львів'яни), особистісна?

5. Якими постають соціокультурні, етнічні риси України для україномовних та російськомовних українців? Чи відрізняється образ України для цих двох груп, виокремлених суто за мовною ознакою? Чи можливе порозуміння між цими двома категоріями громадян України за умов наявності спільних, базових маркерів України? Наскільки мова визначає сьогодні ставлення до України (культури, літератури, освіти, політики тощо)?

6. Слід також визначити 5–10 основних рис, які заважають Україні бути сучасною (модерною) розвиненою демократичною європейською державою, і проранжувати отримані результати.

7. З чим для громадян України асоціюється поняття “модерна держава”? Якими є знаки “модерності” в контексті суспільно-політичного життя, державної політики? Чи є Україна модерною державою?

8. Які чинники, на думку громадян України, спричиняються до культурної, інтелектуальної, духовної деградації нинішнього суспільства, занепаду ціннісних, правових орієнтирів? Проранжувати отримані результати.

9. Варто провести опитування в середовищі іноземних громадян (зокрема, ЄС, США, Канади, Австралії) щодо того, з чим на стереотипному рівні в них асоціюється теперішня Україна. Якими були для них означники України до того, як вони вперше побували в цій державі? Чи змінилося їхнє ставлення до України?

10. Належить провести аналіз сучасного інформаційного медіапростору. Яким постає зовнішній образ України в сучасних засобах масової комунікації? Який стереотипний образ України позиціонується на внутрішню аудиторію і на зовнішній світ? Чи відмінні ці сконструйовані автообрази?

11. Які традиції/риси (когнітивні, ментальні, етнокультурні) українців можуть бути цікаві для Європи? Чим Україна може збагатити/урізноманітнити мозаїку європейського культурного простору, якщо стане його юридично закріпленою частиною?

12. Треба також провести опитування стосовно змісту програми з української літератури. Що, на думку громадян України (групи опитуваних: школярі/студенти, батьки, викладачі, інші категорії), сприяє негативному ставленню до української літератури, чому українська література (як предмет) може видаватися “похмурою”, нецікавою; що не подобається сучасним читачам? Як підзавдання цього опитування слід з'ясувати, які риси в сучасній молодій людині має виховувати літературна освіта, чим взагалі література може допомогти у вихованні теперішнього молодого покоління?

13. Дослідження взаємодії “українська література — читач” передбачає три рівні:

- соціопсихологічні риси сучасного читача (вік, освіта, фах, стать, регіон тощо);
- образ української літератури у свідомості читача (найпопулярніший період, жанри, образи тощо, а також канали надходження української літератури та літературної критики до читача);
- ступінь готовності вітчизняного читача до переходу на електронну книгу.

14. Потрібне опитування про якість шкільної та вишівської освіти на думку батьків, студентів та школярів.

15. Зрештою, необхідний моніторинг мотивації здобуття вищої освіти.

*Завідувач відділу економічної соціології **Т.Петрушина** наголосила, що суспільні трансформації — це природний процес розвитку й оновлення суспільства.*

Як у будівництві рішення про повний, частковий знос або реконструкцію будинку приймають, виходячи з поставлених кінцевих цілей, аналізу відповідності наявних конструкцій цільовим завданням й економічній доцільності, так і в соціальному житті його архітектори свідомо застосовують ті засоби, що найбільшою мірою відповідають їхнім цільовим установкам. Тому слушним буде уточнення сутності здійснюваних перетворень — як модернізації (тобто вдосконалення, відновлення, увідповіднення новим, сучасним потребам і нормам), реконструкції (що розуміється чи то як відновлення того, що було, якщо воно було, чи то як докорінна перебудова на нових засадах і принципах). Модернізувати можна лише щось цільно наявне, а не зруйноване або напівзруйноване. За умов радикальних трансформацій, коли зруйновано матеріальну базу життєдіяльності суспільства, змінилися фундаментальні підмурки його існування — відносини власності, інституціональна матриця,

система цінностей, правильніше говорити про одночасний процес реконструкції і модернізації, що відображає об'єктивну складність здійснюваних перетворень.

Україна вдалася до капіталізації своєї економіки без жодної підготовки, стратегії й тактики трансформації, шляхом копіювання чужих законів, не маючи ані сильної держави, ані громадянського суспільства. Проведені реформи не привели ані до економічного зростання, ані до підвищення якості та рівня життя людей. Не випадково, за даними американської соціологічної служби “Pew Research Center”, в Україні 62% населення в 2009 році заявили, що їхнє економічне становище “гірше, ніж за комунізму”.

У нас сформувався новий політико-економічний клас, який контролює найважливіші позиції в політиці та бізнесі. Корупція не просто пронизала всі три гілки влади, а стала інституціональною характеристикою економічного середовища.

У країні розгорнулася справжня битва за ресурси, у тому числі за землю. При цьому широкі маси простих людей виявилися цілком відчуженими від влади і реформ, що їх вона проводить. Тому настрої людей почали змінюватися: від ринкової ейфорії й оптимізму — до масового розчарування і накопичення глибокої незадоволеності наявною системою.

Дані моніторингу соціальних змін засвідчують, що в країні немає масової підтримки людьми радикальних суспільних трансформацій. Нелегітимною залишається приватна власність на великі підприємства і землю. В оцінках результатів 20-літніх ринкових перетворень у масовій свідомості переважають негативи. За таких умов наївно сподіватися на підтримку нової спроби модернізації країни більшістю населення, а без цього навіть найліпші “прожекти” приречені на провал. Щоб повернути довіру мільйонів українців, які переймаються проблемою виживання, до реформ і запропонованої політики, держава має робити реальні кроки назустріч людям (історичний приклад: коли у США в повоєнні роки бракувало грошей на розв'язання соціальних проблем людей праці і ветеранів війни, президент Ейзенгауер обклау усі надприбутки в країні 90-відсотковим податком).

Кілька слів про роль економічної соціології, соціологічної науки загалом. Головним завданням соціології залишається пошук істинного знання, аналіз наявних проблем. У зв'язку з цим доречно пригадати слова англійського письменника Г.К.Честертон, який писав: “Не в тім річ, що люди не можуть знайти рішення, — річ у тім, що вони зазвичай не можуть побачити проблему”. Багато хто поки ще не усвідомлює всієї трагічності нагального для України питання “Бути чи не бути?”. У контексті Perezriлої необхідності відмови від неоліберальної парадигми, що дискредитувала себе в усьому світі, конче важливо повернутися до фундаментальної теоретичної ідеї класика економічної соціології К.Полані про розуміння економіки як частини соціального. Економіка має служити людині, а не навпаки!

Досвід історії показує, що інституціональні зміни, як правило, здійснювалися “згори”. Але успішними вони були лише тоді, коли відповідали об'єктивним потребам “низів” і спиралися на масову підтримку людей. Звідси — принципова важливість громадської думки для влади. У нас же має місце нав'язування громадській думці ідей про неминучість капіталізації як безальтернативного шляху розвитку, про стабільність становища України за умов глобальної кризи, про те, що в наші дні “жити стало краще й веселіше”. Тому сьогодні дуже важливі всі три основні функції соціології: науково-пізнавальна, політична і громадянська. Метою соціологічного пізнання має стати пошук відповіді не тільки на запитання “Куди ми йдемо?”, а й на куди складніше: “Куди і як ми повинні йти?”

Сергій Макеєв, завідувач відділу соціальних структур Інституту соціології НАН України, скептично налаштований щодо можливої участі суспільних наук у модернізації соціально-економічних структур та процесів взагалі та в Україні зокрема. Він висунув кілька стислих тез на обґрунтування такої позиції.

По-перше, держави та суспільства модернізують, як правило, енергійні, вольові, наполегливі менеджери вищого державного рівня, які залучають, звісно, до розроблення й частково реалізації планів окремих науковців із певним досвідом, здобутками та ідеями. Проте жоден з таких успішних дизайнерів нового ладу та укладу ніколи не віддає шани окремим наукам, адже політика модернізації й сама по собі є наукою і мистецтвом. Держави і суспільства модернізують генії-винахідники, такі як Стів Джобс та Білл Гейтс. Вони творять новий, сучасний, у прямому сенсі слова, світ речей, навколо яких складаються нові відносини, нові стилі життя, нові прагнення та бажання. А от Нобелівськими лауреатами з економіки стають ті вчені, кому вдається зрозуміло, тобто явно зі спрощеннями, пояснити собі та іншим те, як саме геніям це вдалося.

По-друге, реально Україну модернізують за зразками та моделями, що їх просувають такі впливові й могутні інстанції, як Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Світова організація торгівлі. Під обіцянку імплементації (ухвалення законів, корекції цілей та механізмів соціальної політики, модифікації структури бюджету та механізмів державного управління тощо) уряд одержує і конкретні моделі, і мільйонні та мільярдні позики, власне, як свого роду заохочення, від якого важко ухилитися з різних причин. Ясна річ, вітчизняне суспільствознавство тут не конкурент.

По-третє, найзагальніше, а тому найважливіше та найскладніше для виконання модернізаційне завдання в Україні не вимагає й не потребує ніякої особливої науки. Стан речей у суспільстві та в економіці визначає принцип: “Індивідуальні та групові інтереси сильніші та цінніші за загальні”. Національна особливість полягає в тому, що гроші, як дуже давно констатував ще М.Салтиков-Шедрін, вигідніше вкладати у хабарі, аніж у банки чи інновації. Для зміни ситуації не наука потрібна, а свідомо утверджені спільні ціннісні пріоритети та неабиякі воля й енергія для втілення їх з боку тих, хто отримує мандат на управління державою. Це відомо всім. Проте саме цей дефіцит настільки більший нині за дефіцит специфічного чи універсального знання, що тільки й чути: “Та обличте загальновідоме, запропонуйте дещо інше! Навіщо ж тоді наука?”

По-четверте, незадовільними залишаються зміст і форма комунікації між владними і науковими інститутами, між окремими представниками влади і науковцями. Кожного року Інститут соціології у відповідь на запити міністерств та відомств, а також за своєю ініціативою доправляє їм десятки доповідних та аналітичних записок, бере участь у підготовці окремих програм розвитку соціогуманітарних процесів; отримані нами дані фігурують у щорічних посланнях Президента України до Верховної Ради; оприлюднюються не менше ніж у сотні публікацій, зокрема у періодичній пресі та виступах на телебаченні й радіо. Тобто ми помітно присутні як у сфері ухвалення рішень і конструювання планів, так і у сфері публічній. А от чи впливаємо — не очевидно. Адже не маємо інструментів оцінювання, до того ж довідка про факт спілкування, якої ми ніколи не просимо, нічого іншого і не здатна засвідчити. Але ж по-справжньому турбує нас зовсім не це, а обмеженість наших діагностичних можливостей, тих самих, де ми, начебто, почуваємося досить впевнено. Нас вистачає (із дедалі більшими труднощами) лише на два кількісні обстеження, одне — в рамках нашого моніторингу, інше — в рамках Європейського соціального дослідження, а втім, фінансування їх у бюджеті Інституту не передбачено. Інші, якісні методики, ми просто не використовуємо, вони “матеріалізуються” тільки при контакті із грошима,

а заробітна плата, принаймні в нашій дисципліні, видається зовсім не на фундаментальні дослідження.

Отже, зрозуміло, що поле нашої компетенції не досить велике і, найімовірніше, не відповідає очікуванням, які можуть плекати як у Президії НАН України, так і за її межами щодо нашої діагностичної й, тим паче, прогностичної спроможності. Оскільки державних замовлень з відповідним матеріальним забезпеченням не передбачається, остільки простір для позитивних дій дуже обмежений. Думати і мріяти доводиться тільки про те, щоб чітко визначити дослідницькі пріоритети в рамках комплексних програм, що реалізуються в Академії, концентрувати кошти на найважливіших напрямках і проблемах, а також налагоджувати партнерські стосунки із недержавними донорськими організаціями.

*Свій погляд на роль соціології в економічних та політичних реформах висловив завідувач відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології **О.Вишняк**.*

В Україні вже два роки йдуть економічні реформи — податкова та пенсійна реформи, реформа виборчого законодавства вже проведені, конституційна реформа, земельна реформа та інші — на черзі. Яка ж роль соціологічної науки в обґрунтуванні концепції та прогнозуванні наслідків цих реформ? На мій погляд, вона близька до нуля. Бо соціологічна наука владі не потрібна. Вона не тільки не фінансує дослідження з питань соціально-економічних і політичних реформ, а й не цікавиться вже здійсненими в цій галузі дослідження напрацюваннями. Так, у нашому відділі є результати багатолітніх досліджень та розробок з питань реформування виборчої системи, конституційної системи, партійної системи, мовної політики, регіональної політики тощо. Але ні влада, ні опозиція, розробляючи реформи в цих сферах, результатами соціологів не цікавляться. Та й сама Академія наук при визначенні тем майбутніх досліджень, що фінансуються в рамках “державного замовлення”, не узгоджує ці теми з планованими в Україні економічними, соціальними та політичними реформами. Адже фінансуються теми, що стосуються певних сфер суспільного життя, а реформи в країні проводяться в інших сферах, які не є предметом соціологічних досліджень. Тож у багатьох випадках у соціологів просто відсутні дослідження з важливих проблем реформування в державі. І цей порядок треба змінювати.

*На думку завідувачки відділу соціальної психології Інституту соціології НАН України **О.Злобіної** специфіка соціології в тому, що вона досліджує суспільство, а отже, за визначенням не може бути відірвана від свого об’єкта.*

Щоб довести цю тезу, почнімо, зокрема, з досліджень відділу соціальної психології за останні роки. У 2001 році відділ завершив розроблення теми “Маргіналізація в умовах перехідного суспільства”. В перебігу виконання цього завдання було сформульовано концепцію маргіналізації населення в умовах системної трансформації суспільства, на основі емпіричних даних досліджено процес маргіналізації основних соціальних груп і, конкретніше, доведено, що в ситуації суспільних трансформацій утворюються групи “нових маргіналів”. За результатами дослідження опубліковано дві монографії, дані оприлюднені у ЗМІ, на науково-практичних конференціях, доведені до відома можновладців. Як це вплинуло на стан справ? Чи зацікавився хтось маргінальними групами? Очевидно, що системна робота в цьому напрямі відсутня і досі, хоча кількість нових маргіналів не зменшується.

Подібною є і доля подальших розробок. У 2004-му завершується тема “Суспільна трансформація: формування нового образно-символічного простору в індивідуальній і масовій свідомості населення України”. Констатовано еклектичність і нестабільність стану буденної свідомості населення щодо сприйняття образу країни, емпірично підтверджено загальмованість процесу освоєння загальнодержавного соціального простору країни як території соціальної солідарності. Знову на виході дві монографії, виступи на різних форумах і з різних трибун. Що ж далі? Із плином часу ми лише констатуємо поступове зростання у масовій свідомості частки тих, хто асоціює образ країни з “безладом” і “глухим кутом”.

У тому ж 2004 році завершено тему “Формування нового соціального ареалу життя особистості в умовах глобальних змін”. Видано чотири монографії, які системно обґрунтовують на емпіричному матеріалі конфлікт, що виникає у масовій свідомості між новим світовідчуттям і новими потребами, породжуваними в перебігу модернізаційних процесів, і неможливість їх виразити й задовольнити на підставі традиційного культурного арсеналу і традиційних цінностей. Окреслено шляхи подолання суперечностей через синтез властивих суспільству соціальних і культурних цінностей з новаціями сучасного західного способу життя. Відтоді з року в рік констатуємо ті самі суперечності.

Не розвиваючи цю тему далі, обмежуся переліком проблематики лише виконаних досліджень: “Традиціоналізм та інновації в соціальних пріоритетах населення України” (2006); “Зміни стилів життя населення України під впливом соціокультурних детермінант” (2007); “Масові емоційні стани в ситуації актуального соціально-політичного вибору” (2007); “Соціальні інтереси в динаміці міжгрупових та міжособистісних взаємодій” (2010). За результатами цих досліджень опубліковано 7 монографій, які містять поряд із теоретичними узагальненнями величезний емпіричний матеріал.

Понад те, в рамках виконання проектів у межах цільових програм результати цих фундаментальних досліджень трансформувалися в конкретні розробки прикладного характеру, супроводжувані аналітичними записками, спрямовуваними у різні органи влади та управління. Назву деякі з виконаних досліджень із тем, актуальність яких очевидна навіть із самих назв. Це, наприклад, такі проекти, як “Регіональна і суспільна інтеграція: дослідження процесу формування громадської єдності в Україні” (2005); “Освітньо-кваліфікаційна динаміка як складова процесу суспільної модернізації” (2008); “Стратегії соціальної адаптації населення України до наслідків сучасної економічної та політичної криз” (2009); “Соціально-психологічні ресурси процесів модернізації суспільства в Україні” (2011).

Отже, як у фундаментальних дослідженнях, так і у прикладних співробітники відділу весь час намагаються здобувати нове знання про сучасне суспільство, визначати його больові точки й окреслювати можливі шляхи розв’язання проблем. Саме на виконання цього завдання націлена тема, яку відділ розробляє зараз, досліджуючи “Чинники та механізми регуляції соціальної поведінки в ситуаціях суспільної нестабільності”. Проте варто звернути увагу на особливості соціально-психологічних складників суспільного життя. На відміну від більш усталених економічних чи правових відносин, психологічні стани є досить мінливими й не можуть бути гарантовано спрогнозовані в часі. Інколи нібито правильні заходи не поліпшують морально-психологічний стан у суспільстві, і навпаки, заходи вельми непопулярні не спричиняють активних форм протесту. Єдиним надійним інструментом, щоб оцінити напрями психологічних змін і тенденції подальшого суспільного розвитку, є моніторингові дослідження, які дають можливість подивитися на психологічні сплески і падіння у більш-менш тривалій часовій перспективі. Без збереження цього інструменту соціологія справді може набути вигляду суто кабінетного теоретизування і

перестане виконувати ту активну роль, яку вона ще відіграє у сучасному українському суспільстві.

О.Майборода, заступник директора Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України вважає, що соціологічний моніторинг, який щорічно проводиться Інститутом соціології НАН України, дає великий масив корисної інформації.

На жаль, за масштабами вибірки (до 2 тис. респондентів на всю Україну) він не може дати відповіді на деякі конкретні запитання. Наприклад, про мотиви, якими керуються окремі соціальні групи, — етнічні, професійні, вікові тощо, про їхні інтереси, настрої.

Зараз модно трактувати спробу застосування ліберальної моделі до України. Однак ця модель успішно реалізується у багатьох країнах. Отже, питання полягає у суб'єктному чиннику — у діях тих, хто привласнив колишні загальнонаціональні засоби виробництва та фінансово-економічні ресурси. Потрібні додаткові кошти для всебічного вивчення політико-фінансової, політико-господарської еліти, від якої залежить технологічне оновлення виробництва, продуктивність праці та якість (а відтак, і конкурентоспроможність) продукції. Так само важливо провести соціологічне вивчення різних етнічних спільнот, насамперед на предмет їхнього ставлення і до України в цілому, і до інших етногруп, без чого неможливо отримати достовірну картину етнополітичної сфери країни.

Питання всебічного обстеження суспільства особливо актуалізується з огляду на завдання здійснення проектів, націлених на вироблення заходів для розв'язання конкретних суспільних проблем — економічних, соціальних, політичних, культурних тощо. Націленість наукових досліджень на практичне впровадження їхніх результатів через рекомендації органам державної влади та управління порушує ще одне питання — про суб'єктність таких рекомендацій. Поки що домінує принцип “корпоративної єдності”, коли від академії вимагають сукупного узгодження погляду на ту чи іншу проблему. Між тим єдиної науки у сенсі єдності поглядів, думок, оцінок та висновків немає і бути не може. Наука спирається на засади плюралістичності думок. Тому авторство рекомендацій для влади має бути або індивідуальним, або таким, що відображає позицію однодумців. Поряд із цим до влади мають бути донесені різні точки зору, а її здатність вибрати оптимальний варіант буде залежати від її професійності.

* * *

У підсумковому слові **В.Гець** наголосив, що для розв'язання сучасних проблем Україна потребує сучасних теорій, і ключовим аспектом їх мають стати взаємини теорії та практики. Соціологія як наука має не тільки забезпечувати інформаційне поле, а й надавати знання щодо причин та наслідків тих чи інших соціальних процесів, управлінських рішень тощо. Низьким є потенціал соціального прогнозування. Фактично не розробленим залишається такий дослідницький напрям, як моделювання потенційних варіантів розвитку тих чи інших подій. Подальшої інтеграції із системою експертних оцінок стану різних сфер суспільного життя потребує система кількісних показників моніторингу українського суспільства, що сприятиме глибшому аналізу довготривалих соціальних процесів із залученням апарату математичних методів їх моделювання. На цьому шляху можна здійснити перехід від аналітичного знання до соціальних технологій, що висуває нові вимоги до компетенції соціологів, особливо у сфері методів аналізу соціологічної інформації.

Учена рада ухвалила рішення про те, щоби питання, розглядувані на її розширеному засіданні, частіше обговорювалися, зокрема й на Бюро відділення історії, філософії та права НАН України.

*Підготував кандидат філософських наук
КИРИЛО ГРИЩЕНКО*

V Міжнародні соціологічні читання пам'яті Н.В.Паніної

10 грудня 2011 року відбулися V Міжнародні читання пам'яті видатного українського соціолога Наталії Вікторівни Паніної “Соціальна реальність: фантазії та знання”, а також було підбито підсумки конкурсу “Кращий молодий соціолог року-2011”.

За п'ять років проведення конференції цей день став доброю традицією для української соціологічної спільноти, яка рік у рік збирається в стінах Інституту соціології НАН України, щоби віддати данину творчому внеску Наталії Вікторівни в розвиток української соціології та прилучити до академічного наукового дискурсу молодих соціологів. Тема читань була присвячена одному із найдискусійніших питань сучасної соціології — розумінню сутності та шляхів пізнання соціальної реальності.

Актуалізовані сьогодні наукові дискусії стосовно дуалізму суб'єктивістських і об'єктивістських підходів в інтерпретації соціальної реальності спонукають до комплексного розгляду цього поняття. І саме навколо нього вибудовувався науковий дискурс як молодих, так і більш досвідчених соціологів. За традицією відкривав конференцію директор Інституту соціології НАНУ **В.М.Ворона**. Звертаючись до присутніх зі вступним словом, Валерій Михайлович наголосив, що тема конференції актуальна завжди, особливо для “суспільствознавців”, оскільки “ніхто так не занурюється у фантазії, як люди, котрі вивчають різноманітні аспекти громадського життя”, і тут конче важливо розуміти, чим має займатися соціолог, чітко усвідомлюючи грань між науковим знанням і фантазіями. Цю ідею у своєму вітальному слові розвинув Президент Соціологічної асоціації України **В.Н.Бакіров**, відзначивши, що перехід соціології в поле точного наукового знання потребує синтезу пізнавальних технологій. І цей методологічний синтез стає найважливішим завданням наукового пошуку для молодих соціологів.

На продовження міркувань про соціальну реальність присутніх привітав директор Інституту філософії ім. Г.С.Сковороди НАНУ **М.В.Попович**. За його словами, головним нашим завданням є розуміння того, “що у світі безпосередньо існує і що може бути”. Ці слова слугують своєрідним прологом до наукових дискусій з приводу співвідношення фантазії і знання у спробах пояснити соціальну реальність.

Доповідь директора Інституту соціології АН Угорщини **Пала Тамаша** яскраво продемонструвала двоїстість прочитання соціальної реальності з точки зору метафор, соціально-суспільних фантазій і верифікованого наукового знання для більш